

Sanjar CHORIYEV,
Qarshi davlat universiteti professori, f.f.d
Sherali XOLOV,
Qarshi davlat universiteti tadqiqodchisi
E-mail: Sherali.holov@mail.ru

QarDU professori, f.f.d G. Bekpo 'latova taqrizi asosida

GLOBAL ECONOMIC CHANGES OCCURRING WORLDWIDE AND THEIR IMPACT ON SOCIAL PROCESSES IN UZBEKISTAN

Annotation

This article analyzes the impact of global economic development trends on processes in Uzbekistan and examines their influence on Uzbek processes in detail. The article will analyze the concept of economic development and its philosophical content, explore the meaning of the concept of the global economy, and investigate the relationship between globalization and the economy of Uzbekistan. Additionally, the article will analyze the prospects of the global economy and its positive and negative effects on Uzbekistan's economy. Practical recommendations will be provided to mitigate the negative consequences of globalization.

Key words: global economic changes, social processes, Uzbekistan, philosophical analysis, economy, population's living standards, employment, education, healthcare, culture.

ГЛОБАЛЬНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ, ПРОИСХОДЯЩИЕ В МИРЕ, И ИХ ВЛИЯНИЕ НА СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОЦЕССЫ В УЗБЕКИСТАНЕ.

Аннотация

В данной статье анализируется влияние тенденций глобального экономического развития на процессы в Узбекистане, а также подробно рассматривается их воздействие на узбекские процессы. В статье будет проанализировано понятие экономического развития и его философское содержание, исследовано содержание понятия глобальной экономики, а также взаимосвязь между глобализацией и экономикой Узбекистана. Также в статье будет проведен анализ перспектив глобальной экономики и их положительного и отрицательного влияния на экономику Узбекистана. Будут предложены практические рекомендации по смягчению негативных последствий глобализации.

Ключевые слова: глобальные экономические изменения, социальные процессы, Узбекистан, философский анализ, экономика, уровень жизни населения, занятость, образование, здравоохранение, культура.

JAHONDA YUZ BERAYOTGAN GLOBAL IQTISODIY O'ZGARISHLAR VA ULARNING O'ZBEKISTONDAGI IJTIMOIIY JARAYONLARGA TA'SIRI

Аннотация

Ushbu maqolada global iqtisodiy taraqqiyot tendensiyalarining O'zbekistondagi jarayonlarga ta'siri tahlil qilinadi va ularning O'zbekistondagi jarayonlarga ta'siri atroflicha o'rganiladi. Maqolada iqtisodiy taraqqiyot tushunchasi, uning falsafiy mazmuni tahlil qilinadi, global iqtisodiyot tushunchasining mazmuni, globallashuv va O'zbekiston iqtisodiyoti o'rtasidagi aloqadorlik o'rganiladi. Maqolada global iqtisodiyotning istiqbollari, O'zbekiston iqtisodiyotiga ijobiy va salbiy ta'sirlari tahlil qilinadi. Globallashuvning salbiy oqibatlarini yumshatish bo'yicha amaliy takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: global iqtisodiy o'zgarishlar, ijtimoiy jarayonlar, O'zbekiston, falsafiy tahlil, iqtisodiyot, aholi turmush darajasi, bandlik, ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat.

Kirish. Jahon iqtisodiyoti globalizatsiya, texnologik taraqqiyot, iqlim o'zgarishi va demografik o'zgarishlar kabi omillar ta'sirida tez sur'atlar bilan o'zgarmoqda. Ushbu global iqtisodiy o'zgarishlar barcha mamlakatlarga, shu jumladan O'zbekistonga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. O'zbekiston iqtisodiyoti global iqtisodiyotning bir qismi sifatida ushbu o'zgarishlardan chetda qolishi mumkin emas. Shuning uchun, jahonda ro'y berayotgan global iqtisodiy o'zgarishlarning mohiyatini, tendensiyalarini va ularning O'zbekistondagi ijtimoiy jarayonlarga ta'sirini tahlil qilish muhim ahamiyatga ega.

XXI asr – global o'zgarishlar asri bo'lib, jahon iqtisodiyoti globalizatsiya, texnologik taraqqiyot va iqlim o'zgarishi kabi omillar ta'sirida misli ko'rilmagan darajada o'zgarmoqda. Ushbu o'zgarishlar nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy sohalarga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. O'zbekiston, global iqtisodiyotning ajralmas qismi sifatida, ushbu o'zgarishlardan chetda qolishi mumkin emas.

Mamlakatimiz iqtisodiyoti global bozorga integratsiyalashuvi orqali yangi imkoniyatlarga ega bo'lmoqda, biroq global raqobat, texnologik o'zgarishlar va iqlim o'zgarishi kabi muammolarga ham duch kelmoqda.

Global o'zgarishlar sharoitida O'zbekistonning ijtimoiy barqarorligini ta'minlash muhim vazifa bo'lib, bu aholi turmush darajasi, bandlik, ta'lim, sog'liqni saqlash va milliy madaniyat kabi sohalarga bevosita ta'sir qiladi. Ushbu tadqiqotning maqsadi - global iqtisodiy o'zgarishlarning O'zbekistondagi ijtimoiy jarayonlarga ta'sirini falsafiy tahlil qilish va ushbu ta'sirni yumshatish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Ushbu mavzu doirasida jahonda ko'plab olimlar ilmiy mushohadalar qilganlar. Jumladan, Amerikalik olim Shumpeter birinchi marta iqtisodiy taraqqiyot tushunchasini fanga kiritgan. F.Bergsten, L.Brayan, A.O'Sullivan, G.Roland, O.Farrell, St.M.Sheffrin kabi olimlar o'z asarlarida iqtisodiy

taraqqiyotning ahamiyatini tahlil qiladilar, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi davlatlaridan U.Ayubov, I.Vladimirova, J.Djumayeva, Ye.Kamishanchenko, V.Krivoshcheyeva, L.Krilova, G.Machavariani, V.Pospelova, P.Probin, Y.Rastopchina, A.Ribinets kabi olimlar o'z ilmiy asarlarini global iqtisodiyot haqidagi qarashlarini aks ettiradilar, O'zbekistonlik olimlardan I.Karimov, X.Abulkasimov, B.Aliyev, I.Avvalboyev, A.Huseynova, N.Batirova, S.Choriyev, G.Bekmurodova, O.G'aybullayev, N.Ziyadullayev, G.Zoxirova, A.Qodirjonov, N.Mahmudov, Z.Nurov, B.Omonov, M.Rajabova, M.Xajiyeva, A.Shirinov, M.Rashidov, M.Saidrasulova, J.Fayzullayev, A.Eshatayevlarning asarlarida ham global iqtisodiyot tushunchasi, uning iqtisodiy ahamiyati atroflicha o'rganiladi. Biroq adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning birortasidasida ham masalning ijtimoiy-falsafiy jihatlarini o'rganilmaydi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot mantig'i avvalo, asosiy tushuncha mazmuni va hajmini aniqlab olishni taqozo qiladi. Buning uchun "iqtisodiyot" va "taraqqiyot" tushunchalari ta'rifiga murojaat qilsak. Ensiklopediyalarda "iqtisodiyot" tushunchasining quyidagi uch ma'nosi keltiriladi:

"1) kishilar tomonidan mehnatni qo'llagan holda inson uchun zaruriy bo'lgan ne'matlar, hayot sharoitlari va vositalarini yaratish orqali tirikchilikni ta'minlash, ehtiyojlarni qondirishda foydalaniladigan xo'jalik, vositalar, obyektlar, jarayonlar majmuidir. Ishlab chiqarish, ayirboshlash, taqsimot, iste'mol sohasidagi ijtimoiy munosabatlarni qamraydi;

2) muayyan mamlakatning milliy xalq xo'jaligi yoki uning bir tarmog'i (transport iqtisodiyoti, qishloq xo'jalik iqtisodiyoti va boshqalar);

3) xo'jalikning u yoki bu tarmog'ini, mintaq xo'jaligini, ishlab chiqarishni tashkil etish usullari va shakllarini, shuningdek, ishlab chiqarishni boshqarishni o'rganadigan iqtisodiyot fanlari (sanoat iqtisodiyoti, savdo iqtisodiyoti va boshqalar)" [1]. Tadqiqot obyekti milliy iqtisodiyot bilan bog'liq bo'lgani bois ushbu ta'riflarning birinchisini asos sifatida qabul qilamiz.

Har qanday mamlakatning iqtisodiyoti bir necha sektorlardan tarkib topadi. P.Samuelsan va U.Nordhaus o'z asarida bu sektorlarni quyidagicha tasniflaydi:

"birlamchi sektor – tabiiy resurslarni qazib olish hamda qishloq xo'jaligi faoliyatlarini o'z ichiga oladi (masalan, qishloq xo'jaligi, baliqchilik, to'qimachilik);

ikkilamchi sektor – sanoat va ishlab chiqarishni o'z ichiga oladi (masalan, mashinasozlik, qurilish, oziq-ovqat ishlab chiqarish);

uchlamchi sektor – xizmat ko'rsatish sohasi (masalan, savdo, transport, ta'lim, sog'liqni saqlash);

to'rtlamchi sektor – bilim va texnologiyaga asoslangan iqtisodiyot (masalan, IT sohasi, tadqiqot va innovatsiyalar)" [2].

"Bugungi mamlakatlarning iqtisodiyotlari turli shakllarga egaligi bilan ham xarakterlanadi. Ko'plab mamlakatlarda xususiy mulkchilikka asoslangan hamda mahsulotlar va xizmatlarni bozor mexanizmlari asosida taqsimlashga ixtisoslashgan bozor iqtisodiyoti hukm suradi. Ayrim yurtlarda markazlashtirilgan iqtisodiyot saqlanib qolgan bo'lib, unda iqtisodiy faoliyat davlat tomonidan rejalashtiriladi va nazorat qilinadi. Turkum diyorlarda aralash iqtisodiyot elementlari ko'zga tashlanadi: bunday vaziyatda bozor iqtisodiyoti elementlari davlatning iqtisodiy faoliyatini tartibga solish funksiyalari bilan uyg'unlashib ketadi" [3].

Ilmiy manbalarda "taraqqiyot" tushunchasi falsafaning asosiy kategoriyalari turkumiga kiritiladi hamda atroflicha tavsiflanadi. Shunday manbalardan birida taraqqiyot uch xususiyatga ega murakkab, serqirra, ko'p bosqichli jarayon sifatida ta'riflanadi: Birinchidan, taraqqiyot, eng avvalo, tizimdagi o'zgarishlar bilan bog'liq. Ikkinchidan, taraqqiyot

tizimdagi takrorlanmas, qaytarilmas o'zgarishlar bilan bog'liq. Uchinchidan, taraqqiyot ma'lum yo'nalishga ega bo'lgan sifatli o'zgarishlar bilan bog'liq [4]. Tilga olingan uch xususiyat "taraqqiyot" kategoriyasini ta'riflash imkonini beradi. Shunday qilib, taraqqiyot - sistemadagi takrorlanmas, ma'lum yo'nalishga ega bo'lgan sifatli o'zgarishlardir [5]. Tushunchaning mazkur ta'rifini mulohazalarimizning dastlabki nazariy-metodologik asosi sifatida qabul qilamiz.

Taraqqiyot o'ta murakkab va muayyan qonunlar asosida kechadigan jarayondir. Bu jarayon nemis klassik falsafasida ayniqsa tizimli ifodalab berilgan. Xususan, I. Kant "taraqqiyot" tushunchasini Quyosh sistemasiga nisbatan qo'llar ekan, olamning sifatli o'zgarishi haqidagi yangicha qarashlarga asos soldi. G. Gegel esa ilk bor taraqqiyot haqidagi yaxlit konsepsiyani ishlab chiqdi. Dialektika nomini olgan ushbu konsepsiya nafaqat yangi taraqqiyot modellari shakllanishiga zamin hozirladi, balki barcha zamonaviy konsepsiyalarning ham nazariy-metodologik asosini tashkil etdi [5].

G.Gegelnin qarashlari keyinchalik turli falsafiy maktablar tomonidan yanada takomillashdi. Bu qarashlar XIX asrda taraqqiyotning uch asosiy konsepsiyasi yuzaga kelishiga sabab bo'ldi:

1. Taraqqiyotning gradualistik konsepsiyasi. Ushbu konsepsiya muallifi G.Spenser butun tabiatni bosqichma-bosqich evolyutsiya mahsuloti sifatida talqin etdi.

2. Taraqqiyotning naturalistik konsepsiyasi. Uning asoschisi Ch.Darvin taraqqiyot va evolyutsiya g'oyalari biologiya predmetiga nisbatangina ishlatdi.

3. Taraqqiyotning dialektik-materialistik konsepsiyasi. Mazkur model mualliflari K. Marks, F.Engels va V.Lenin taraqqiyotni materiyaning sifatli o'zgarishi pozitsiyasidan ta'riflaydi [5].

Tadqiqotning natijasi "iqtisodiyot" va "taraqqiyot" falsafiy tushunchalarining mazmuni sintezi "iqtisodiy taraqqiyot" kategoriyasi ta'rifini ifodalash imkonini bergan. Ushbu tushunchalardan xulosa qilsak, iqtisodiy taraqqiyot moddiy va ma'naviy ne'matlar yaratishda qo'llaniladigan xo'jaliklar, vositalar, obyektlardagi, ular vositasida amalga oshiriladigan ishlab chiqarish, ayirboshlash, taqsimot, iste'mol munosabatlaridagi takrorlanmas, ma'lum yo'nalishga ega bo'lgan sifatli o'zgarishlarni ifodalovchi kategoriyadir.

"Iqtisodiy taraqqiyot" tushunchasini ilmiy muomalaga amerikalik iqtisodchi, siyosatshunos va sotsiolog olim Yozef Aloiz Shumpeter kiritgan. U avval Venada, so'ngra Berlin va Londonda tahsil olgan olim, keyinchalik Ko'hna qit'adagi taloto'plar tufayli AQShga ko'chib o'tishga majbur bo'ldi va ilmiy izlanishlarini shu mamlakatda davom ettirdi. AQShda olim ijodi yuqori e'tirofga sazovor bo'ldi – u Garvard universiteti professori lavozimi bilan bir qatorda 1940-1941 yillarda mamlakat iqtisodiy jamiyati prezidenti, urushdan keyingi yillarda esa Amerika iqtisodiy Assotsiatsiyasi prezidenti sifatida mehnat qildi [6]. Olim qator terminlarning "kashfiyotchisi" sanaladi. Masalan, u iqtisodiyot nazariyasini "bunyodkor vayronkorlik" [7], siyosatshunoslikni esa "elitar demokratiya" [8] tushunchasi bilan boyitdi.

"Iqtisodiy taraqqiyot" olim taklif etgan ana shunday tushunchalardan yana biri hisoblanadi. Ushbu tushunchani Y.Shumpeter iqtisodiy ravnaqni oddiy iqtisodiy o'sishdan tafovutlash maqsadida qo'llaydi. Olim o'zining "Iqtisodiy taraqqiyot nazariyasi" nomli kitobida iqtisodiy taraqqiyot oddiy iqtisodiy o'sishdan tubdan farq qilishini yorqin misol yordamida tasvirlab beradi. Masalan, deydi u, son-sanoqsi pochta aravalarini bir qator qilib qo'yib chiqishingiz mumkin, biroq buning bilan u temir yo'l transportiga aylanib qolmaydi. Iqtisodiy o'sish bir xildagi mahsulot va xizmatlarning (shu jumladan pochta aravalarining) shunchaki miqdoriy ko'payishidir, xolos. Bundan farqli o'laroq, iqtisodiy taraqqiyot ishlab chiqarishdagi, mahsulotlardagi,

xizmatlardagi, boshqaruvdagi, nihoyat, butun iqtisodiyotdagi sifatini o'zgarishlaridir [9].

Xulosa va takliflar. Jahon moliya tizimida yuzaga kelayotgan global xatarlar yildan yilga oshib bormoqda, jumladan savdo urushlari, import bojlari, eksport bojlari, monopollashuv jarayonlari buning yaqqol misoli bo'la oladi. Globallashuv qator ijobiy foydalari, jumladan, erkin savdo tizimi, xalqaro savdoni oshirsada, mamlakatlar o'rtidagi axborot resurslarini kuchaytirsada, bir qator kamchiliklari ham mavjud. Masalan, rivojlangan davlatlarda ish o'rinlari keskin kamayib ketadi, chunki kata-katta kompaniyalar o'z ofislarini dunyoning mehnat resurslari arzon bo'lgan davlatlariga olib chiqib ketadi. Yana bir ayanchli ahvollaridan biri shuki, atrof muhitning buzilishiga olib keladi, sababiki, yangidan yangi

tashkil etilayotgan zavod va fabrikalar, kichik va o'rta biznes subyektlari tabiatga yetkazadigan zararlari oshib boradi. Shundan kelib chiqib, quyidagi takliflarni o'rinli deb topamiz:

- Milliy iqtisodiyotni tubdan diversifikatsiya qilish kerak;
- Yangidan yangi ish o'rinlarini yaratish;
- Ta'lim tizimini isloh qilish;
- Tibbiy xizmatlarni modernizatsiya qilish;
- Milliy kaloritetimizni yemirilib ketishini oldini olish.

Ushbu takliflarni amalga oshirish O'zbekistonda yangi va yangi ish o'rinlarini shakllantiradi, kengaytirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantiradi, mamlakatni rivojlangan davlatlar qatoriga chiqishiga imkon yaratadi, mamlakatning iqtisodiy salohiyatini oshirib beradi, dunyoning rivojlangan davlatlar qatoriga chiqishiga imkon yaratadi.

ADABIYOTLAR

1. Назаров К. Жаҳон фалсафаси қомуси. Ж.1.- Т.: Ўзб.файл. миллий жам. нашр.- Маънавият, 2019.- Б.547.
2. Samuelson P. A., Nordhaus W. D. Economics (19th Edition)-. New York: McGraw-Hill, 2010. -P.38.
3. Mankiw N. G. Principles of Economics (8th Edition).- Boston: Cengage Learning, 2018. -P.42.
4. Чориев С. Онтология.- Қарши: Фан ва таълим, 2021. - Б.102.
5. Чориев С. Онтология.- Қарши: Фан ва таълим, 2021. - Б.103.
6. Чориев С. Онтология.- Қарши: Фан ва таълим, 2021.- Б.103.
7. Чориев С. Онтология.- Қарши: Фан ва таълим, 2021.- Б.103.
8. Allen R. L. Opening Doors: The Life and Work of Joseph Schumpeter. - N.J.: Transaction Publishers, 1991.-P-17
9. Jahon banki. (2023). Global iqtisodiy istiqbollar. Vashington, DC: Jahon banki. (World Bank. (2023). Global Economic Prospects. Washington, DC: World Bank.)
10. Xalqaro valyuta fondi. (2023). Jahon iqtisodiyoti ko'rinishi: Noyabr 2023 yangilanishi. Vashington, DC: Xalqaro valyuta fondi. (International Monetary Fund. (2023). World Economic Outlook Update: November 2023. Washington, DC: International Monetary Fund.)
11. Mirziyoyev, Sh. M. (2022). Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni PF-6079. (2020). 2020–2023-yillarda O'zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasi to'g'risida.
13. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2024). 2024-2030 yillarga mo'ljallangan iqtisodiyotni rivojlantirish dasturi.
14. Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi. (2023). O'zbekiston iqtisodiyotining rivojlanish tendensiyalari. Toshkent.
15. Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty. New York: Crown Business.
16. Stiglitz, J. E. (2002). Globalization and its discontents. New York: W. W. Norton & Company.